

Рецензия

от професор дфн Валери Стоилов Стефанов,
член на научно жури, за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология
на Владимир Димитров Игнатов

Дисертационният труд на Владимир Игнатов *„Войната в българската проза между двете световни войни: образи, трансформации, употреби“* е обсъден и насочен за защита на заседание на Катедрата по българска литература към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Участниците в обсъждането са изразили мнения и са дали оценка както към конкретни части от труда, така и към неговия цялостен облик. Направени са бележки и предложения. Общата оценка на научното звено за работата е положителна и тя е насочена за публична защита пред научно жури.

Дисертационният труд на Владимир Игнатов се състои от увод, пет глави и заключение. Приложена е богата библиография, обхващаща различните аспекти на поставената изследователска задача.

В Увода са очертани проблемните параметри на изследването. През второто десетилетие на двадесети век България се оказва въввлечена в три последователни войни, които водят до редица промени в политически, социален и психологически план. Индивидът и обществото се сдобиват с драматичен и трагичен опит в насието, смъртта и разделението. Художествената рефлексия върху тези трансформации се оказва важен жест на самопознание, а може да се каже и на самолечение. Споменатият в работата Валтер Бенямин твърди, че мъжете върнали се от окопите на Световната война са тежко психически травмирани, онемели са и не могат да бъдат разказвачи, ефективни преносители на опит. Така е, защото става дума за опит в пределното на ужаса – в извивките на зверството, в покрайнините на човешкото.

Въпреки немотата на травмираните, художественото осмисляне и записване на случилото е на дневен ред. При това то върви не само в епохата „след“, но и в хода на войната, в самото време на кръвта и сблъсъка. Достатъчно е да се припомнят в тази посока съдбите на немските експресионисти, на философ като Лудвиг Витгенщайн, на много други мъже, влезли с патос или по принуда в спиралите на страданието-познание и оставили своите свидетелства.

„Светът от вчера” престава да бъде същият и това несъвпадане се оказва дълбоко и всеобхватно епистемологично предизвикателство. Докторантът с основание говори за промяна в знанието за света. Войната показва предизвикателни за осмисляне образи на човека. Тя открива нови формати на колективната психика. Тя очертава нови полоси в епистемата „знание-власт”. Тя репликира по жесток начин модернизационния патос на човечеството. Тя въвежда настоятелно темата за чудовищните аспекти на техниката. Господарят на машините се оказва по най-буквален начин монтиран в тях и погълнат от тях. Да не забравяме в това изреждане и другото – тази война е четена и възхвалявана в духа на Ницше като дионисиевско изстъпление, като освобождение от силите, поробили модерния човек. Историята е дала подобаваща оценка на подобни прочити.

Всичко това ни дава възможност да видим колко обхванат и разнороден концепт е „войната”. Това не просто всяка война, а един чудовищен сблъсък в точно определен исторически отрязък, в сърцевината на модерната епоха. Именно тази настървена Световна война яростно предизвиква Просвещенския проект и максимализира в различни посоки неговия потенциал. Тази война е акушерката на един дълбок социален и екзистенциален кризис, който прокъсва тъканта на европейския хуманизъм и отзвучава в словата на най-великите му представители. Както основателно ни подсеща Албер Камю, има различни начини да се открие абсурдът сред руините на разума.

Възприет в цялата му сложност, концептът „войната” лесно може да се окаже подвеждащ, приплъзнат към изкусителни разсъждения във всевъзможни дисциплинарни полета и проблемни посоки. Като пример – „войната” може да поведе изследователя към патоса на морализациите, към всевъзможни психологизации, към механизмите на колективните идентификации, към идеологии, тактики, терапевтики... С всичко това казваме, че концептът се нуждае от ясно проблемно фокусиране и методологическо дисциплиниране. И припомняме, че изкуството не е било само опонент на войната, то е играло и незавидната роля на неин вдъхновител.

Уводът точно това се опитва да направи – да очертае полето на изследването, обхвата на понятията и спецификата на проблемите, зоните на наблюденията, критериите за приложимост на избрания подход. Тук отчитам ефективността на направеното предварително обсъждане, доколкото основните препоръки, които бяха отправени там са взети под внимание и са в полза на цялостната концептуална рамка. „Войната” е определена като възможна за наблюдение и благодатна за

описание на един многолюден дисциплинарен кръстопът. Но изследването основателно прави ясен жест на отдръпване от подобно изкушение. То предпочита да опази и наблюдава „войната“ именно в зоните на нейната литературна изобразеност и осмисленост. Войната като употребена за целите на реторични постановки, като въввлечена в трансформиращите механизми на фикционалната литературна реч.

Ще отбележа, че дисертацията дължи много на това „сепване“. Благодарение на него тя значително по-успешно се фокусира върху стриктно литературоведска проблематика и методология. В нейния обхват се оказват жанровите предпочитания, проблемите на поетиката, културно-историческите доминации и трансформации, ролята на метатекстовия корпус, канон-формиращите ефекти...

Все в рамките на тази въвеждаща част е направена и уговорката за селективността – при цялото жанрово богатство от образи на войната в българската литература, тук е предпочетен само разказът и то в реализацията на трима разнопоставени спрямо Канона писатели – Стефан Руневски, Добри Немиров и Йордан Йовков. Списъкът на избраниците е обоснован не само тематично, но чрез жеста на преднамерената реконтекстуализация. В конструираното общо проблемно пространство, върховете на канона и „мъртвите книжовни полета“ могат да проговорят по интригуващ и диалогизиращ начин. Това, всъщност е и целта на работата – да проговори не само „войната“ в текстовете, но да си говорят самите текстове.

Втората уговорка около ограниченията на избора е свързана с преднамерената „минитюрзация“. Тук не става въпрос за бягство от обемите, а за фокус, за оптическо нагласяване спрямо избраните проблеми.

Първата глава *„Войната – непреодолимото зло (въведение)“* е портрет на войната като разностранен социален и психологически феномен, като мощно етическо предизвикателство. Позовавайки се на различни изследвания, авторът е съумял да представи и коментира обемен свод от определения и схващания за войната. От Библията през Кант и Клаузевиц, към Бердяев и Ерих Фром, до съвременни български изследователи, се търсят мнения и подкрепа за изграждане на „свода“. Войната е свързана с различни аспекти на човешкото – жаждата, яростта, деструктивността, непоправимостта на злото и фасциниращата сила на злодеянието... Тя е осмислена и като сблъсък в полето на социалните залози – част от формите на разпределение, от асиметриите и аспирациите, ефект от реториките и от фаталните спирали на конфликтующите интерпретации. В един трети план стои и етическото

обсъждане на войната, схваното в перспективите на битийния трагизъм, чиито исторически превъплъщения опират в мрачния есхатологичен хоризонт на Последната война и пределните санкции.

Литературата върху войната и нейните етически, психологически и социално-политически понятийни деривати е безкрайна. В тази част на работата авторът е направил своя избор на коментари по проблема и ги е използвал добре. Препоръката ми е да се култивира една по-точна мяра при презентацията на съответните схващания. Да се държи сметка, че това не е изследване върху тезите на фон Клаузевиц, а върху образите на войната в българската проза.

Втората, третата и четвъртата глави са посветени на творчеството на тримата избрани автори – Стефан Руневски, Добри Немиров и Йордан Йовков. Очакването е, че чрез един фокусиран тематичен и поетологичен прочит на техните творби ще се получи достатъчно обхватна картина на войната. „Барабанныят огън” на Стефан Руневски, „полето на честта” на Добри Немиров и „военновременната действителност” на Йордан Йовков са образи, които снемат сходствата в преживяването на войната, но в същото време са ориентирани към подсказване на разлики в плана на художествените интерпретации.

На нивото на колективните действия, това са светове на насилието и агресията. На нивото на психологическите нагласи, това са амбивалентни светове на екстаза и ненавистта, на скръбта и състраданието. На нивото на резултатите, това са светове доминирани от смъртта. Милиони съдби са изведени по ръбовете на екстремалното и там са предизвикани да покажат колко дълбоки са пластове на културата и колко силни са изблиците на инстинктите. Зад лицето на рационално обосноваваната война, писателите съумяват да съзрат и представят демонични лица и ирационални стихии.

Войната наистина не е с лице на жена, войната е с лице на мъж-демон. Тази демоничност включва и пределната инструментализация на човека, тоталния институционален натиск върху самоличността. Човекът е поканен-принуден да се влее в една колективна идентичност и приоритетно да преживее себе си чрез възторзите и спазмите на масата, на масовидната психика. Първата световна война е апотеоз на скупчването, на плътните човешки маси, залепнали от „лепилото” на националистичните идеологии.

По един или друг начин, нещата отбелязани дотук са проследени като специфично постигната художествена реалност в творбите на тримата автори. Затворени между институционалните принуди, слепия произвол на бойното поле и плахите остатъци от „предвоенна”

нравственост, героите на тази проза се оказват наистина драматични и трагични персонажи. Техните действия търсят легитимиращ ресурс от различни посоки, но когато този ресурс се изчерпи те лесно губят представа за реалността и за самите себе си. Като пример – човекът призован да „служи” се утешава с понятия като дълг, кауза, саможертва, подвиг.. Устремен към „само”-жертвата, той волно и неволно изоставя само-осмислянето и влиза в една опасна спирала на идентификационни пропусквания. Литературата за войната е предразположена тъкмо към такива пропусквания, те са точно описани и коментирани в работата на Владимир Игнатов.

Угнетеното съзнание, депресиите, болезнените сънища, изгубената способност за ориентация... стават трайни белези на немалка част от героите. Ако войната, покрай всичко друго, е екстаз, то тя е покана не само да напуснеш мястото си, но и да излезеш от себе си. А излизането от себе си е навлизане в нещо друго, най-често непознато и опасно. Напусналият себе си се завръща като друг и различен и разказите за войната са опит в това различие, в това изгубване.

Мното често героите на тази проза търсят и намират алтернатива на военната реалност в една носталгично разкрасена представа за идиличния „мирен живот”. Но в същото време погледите към живота в тила показват цялата болезнена истина за него. Войната е трескаво ушиване на идентичности, почти паралелно с ушиването на униформите. Тя също така е „ушиване” на алтернативни емоционални реалности, които помагат да се преживее и оцелее във взривните зони на ужаса. Да се разкаже за всичко това означава не просто да се покаже войната в цялата ѝ противоречивост, но и да се отиде към задълбочен анализ на следствията от социалния катаклизъм. Авторите, чието творчество се интерпретира в дисертацията, го правят според възможностите си, съобразно нагласите си.

Към всичко казано дотук може да бъде отнесена и петата глава, наречена „*Дълг и обреченост*”. Тя следва да се чете и като своеобразен опит за обобщение на спецификата на българския военен разказ от периода през три ключови образа. Чудакът, творецът и жената са традиционно разпознаваеми персонажи от пейзажа на войната. Те са и социално-психологически позиции, ролеви формати. Не на последно място – те са фигури с потенциал за дистанциране и диагностициране. Чудакът прави „чудна” войната и така я оголва откъм идеологическите ѝ макиажи. Творецът създава образи на войната и също я дистанцира, отделя я от фактичността, за да я превърне в образ, предизвикателство за осмисляне. По самата си позиционираният, жената е емоционален

апостроф на войната, въпреки многообразието на ролите, които може да изпълнява.

Обобщено казано – тези три образа карат войната да проговори откъм екзистенциалната си напрегнатост, откъм принципния трагизъм на човешкото бленуване по спасението.

Отчитам като успех на работата нейното аналитично внимание към спецификата на изобразителните политики при различните автори. Това включва принципите на композиране, събитийните мащаби, особеностите на повествователната гледна точка, спецификата на психологизма, моделирането на художественото време и пространство, механизмите на ангажиране и идентификация с изображения свят и пр.

Авторефератът коректно представя съдържанието на работата. По темата на дисертацията са направени достатъчен брой публикации.

Заклучение

Дисертационният труд „Войната в българската проза между двете световни войни: образи, трансформации, употреби” е интересно и задълбочено научно изследване. В него е направен приносен прочит на една важна тематична и проблемна област от българската литература на двадесети век.

Всичко това е достатъчно основание за моя положителен вот за присъждането на научната и образователна степен „доктор” на Владимир Димитров Игнатов.

03 . 04. 2015 г.

проф. дфн Валери Стефанов